

УДК 94:[271.2-725:330.34](477)''195''
DOI <https://doi.org/10.24919/3083-6158.17/59.17>

В'ячеслав ОЛІЦЬКИЙ

кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри історії України, Сумський державний педагогічний університет імені А.С.Макаренка, вул. Роменська, 87, м. Суми, Україна, індекс 40002 (olitskyi@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5518-5127>

Researcher ID: AEG-1120-2022

Scopus Author ID: 57848096400

Бібліографічний опис статті: Оліцький, В. (2025). Економічне становище міського парафіяльного духовенства українського екзархату другої половини ХХ століття. *Українські історичні студії*, 17(59). 159–166. doi: <https://doi.org/10.24919/3083-6158.17/59.17>

ЕКОНОМІЧНЕ СТАНОВИЩЕ МІСЬКОГО ПАРАФІЯЛЬНОГО ДУХОВЕНСТВА УКРАЇНСЬКОГО ЕКЗАРХАТУ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ

Анотація. *Мета статті* полягає в аналізі умов матеріального забезпечення, джерел доходів, впливу соціально-економічних обставин другої половини ХХ століття на діяльність міського парафіяльного духовенства в Україні, а також визначення специфіки взаємовідносин духовенства з державними органами і місцевими громадами в контексті економічних викликів періоду. **Методологія дослідження** базується на дотриманні принципів об'єктивності та системності. Для реалізації мети та поставлених завдань використано загальнонаукові методи – аналізу, синтезу, узагальнення, індукції, дедукції, а також спеціальні методи історичного дослідження – проблемно-хронологічний, порівняльно-історичний тощо. **Наукова новизна** полягає в тому, що вперше економічне становище міського парафіяльного духовенства Українського екзархату другої половини ХХ століття стало об'єктом окремого наукового дослідження. **Висновки.** Попри різні трансформації, викликані радянською політикою щодо релігії, система фінансового забезпечення церковних громад зберігала свою стійкість. Основним джерелом утримання залишалися добровільні пожертви вірян. Помітна значна регіональна різниця у матеріальному забезпеченні. Великі міста та обласні центри мали значно більші прибутки, що сприяло кращому матеріальному становищу духовенства. Стабільні прибутки парафій у містах сприяли відносно високому рівню матеріального забезпечення духовенства, що давало змогу частині священників накопичувати кошти на придбання житла, транспорту тощо. Водночас у менш заможних регіонах ситуація була кардинально іншою, і значна частина кліру стикалася з фінансовими труднощами. Жорстка антирелігійна політика 1960-х років призвела до значного скорочення релігійних громад та посилення контролю над їхньою діяльністю. Впровадження твердої оплати праці ще більше обмежило можливості фінансового маневрування та поставило священників у залежність від державних регуляторних механізмів. Незважаючи на це, державі не вдалося повною мірою взяти під свій контроль фінанси парафій. Міські священники отримували доволі стабільну винагороду за своє служіння, що сприяло формуванню значної різниці між міським та сільським духовенством.

Ключові слова: духовенство, священник, українське місто, міська парафія, пожертви, релігійні обряди, матеріальне забезпечення.

Viacheslav OLITSKYI

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Head of the Department of History Ukraine, Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko, 87, Romenska Str., Sumy, Ukraine, postal code 40002 (olitskyi@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5518-5127>

Researcher ID: AEG-1120-2022

Scopus Author ID: 57848096400

To cite this article: Olitskyi, V. (2025). Ekonomichne stanovyshe miskoho parafialnoho dukhovenstva ukraïnskoho ekzarkhatu druhoï polovyny XX stolittia [Economic situation of the urban parish clergy of the Ukrainian Exarchate in the second half of the 20th century]. *Ukrainski istorychni studii – Ukrainian Historical Studies*, 17 (59). 159–166. doi: <https://doi.org/10.24919/3083-6158.17/59.17> [in Ukrainian].

ECONOMIC SITUATION OF THE URBAN PARISH CLERGY OF THE UKRAINIAN EXARCHATE IN THE SECOND HALF OF THE 20TH CENTURY

Summary. *The purpose of the article is to analyze the conditions of material support, sources of income, and the impact of socio-economic circumstances of the second half of the twentieth century on the activities of the urban parish clergy in Ukraine, as well as to determine the specifics of the relationship between the clergy and state bodies and local communities in the context of the economic challenges of the period. The research methodology is based on adherence to the principles of objectivity and systematicity. To implement the goal and the tasks set, general scientific methods were used – analysis, synthesis, generalization, induction, and deduction, as well as unique historical research methods – problem-chronological, comparative-historical, etc. The scientific novelty lies in the fact that, for the first time, the economic situation of the urban parish clergy of the Ukrainian Exarchate of the second half of the twentieth century. Became the object of a separate scientific study. Conclusions.* Despite various transformations caused by Soviet policy on religion, the financial support system for church communities retained its stability. The primary source of support remained voluntary donations from believers. There was a significant regional difference in material support. Large cities and regional centers had significantly higher incomes, contributing to a better financial situation for the clergy. Stable incomes of parishes in cities contributed to a relatively high level of material support for the clergy, which allowed some priests to accumulate funds to purchase housing, transport, etc. At the same time, in less prosperous regions, the situation was radically different, and many of the clergy faced financial difficulties. The harsh anti-religious policy of the 1960s led to a substantial reduction in religious communities and increased control over their activities. The introduction of fixed wages further limited the possibilities of financial maneuvering and made priests dependent on state regulatory mechanisms. Despite this, the state failed to take complete control of parish finances. City priests received a relatively stable remuneration for their service, which contributed to the formation of a significant difference between the city and rural clergy.

Key words: clergy, priest, Ukrainian city, city parish, donations, religious rites, material support.

Постановка проблеми. Традиційно матеріальне утримання священнослужителів здійснювалося за рахунок добровільних пожертв вірян. Упродовж другої половини ХХ століття воно перебувало під впливом соціально-економічних трансформацій, зумовлених політикою радянської держави. Радянська влада прагнула встановити контроль над релігійними громадами, що впливало на економічні аспекти діяльності духовенства. Матеріальна спроможність духовенства залежала не лише від державної політики, але й від соціально-економічного становища регіонів, що відзначалося певними відмінностями. Міські громади, з огляду на більшу численність міського населення, мали вищий рівень прибутків, що забезпечувало стабільніше матеріальне становище священників. Проблема матеріального забезпечення міського парафіяльного духовенства України другої половини ХХ століття є багатогранною та охоплює питання фінансового становища релігійних громад, впливу державної політики на економічний стан духовенства, а також соціальних і демографічних чинників, що визначали рівень прибутків парафій. Аналіз цих аспектів дає змогу глибше зрозуміти специфіку взаємовідносин церкви та держави в умовах радянської дійсності.

Аналіз досліджень. Сьогодні наявна широка історіографічна база історії церкви та державно-церковних відносин другої половини ХХ століття. Особливостям релігійної політики та становища православної церкви в Україні ХХ століття присвячена монографія В. Пащенко (Пащенко, 2005), партійно-державній політиці щодо релігії та релігійних інституцій – монографія В. Войналовича (Войналович, 2005). У більш вузьких хронологічних межах проблему досліджувала Н. Шліхта (Шліхта, 2011). Державно-церковні відносини в СРСР у 1939–1964 роках проаналізував М. Шкаровський (Шкаровський, 1999). Питання становища православного духовенства у контексті історії повсякдення висвітлені у монографіях Інституту історії України НАН (Даниденко, 2015; Даниденко, 2022). Систему радянського оподаткування, яка безпосередньо впливала на економічне становище духовенства, дослідив В. Оліцький (Оліцький, 2024). Незважаючи на значний історіографічний доробок, відсутнє спеціальне дослідження, присвячене економічному становищу міського парафіяльного духовенства Українського екзархату другої половини ХХ століття.

Мета статті полягає в аналізі умов матеріального забезпечення, джерел доходів, впливу соціально-економічних обставин другої половини ХХ століття на діяльність міського парафіяльного духовенства в Україні, а також визначення специфіки взаємовідносин духовенства з державними органами і місцевими громадами в контексті економічних викликів періоду.

Виклад основного матеріалу. Традиційно матеріальне утримання парафіяльного духовенства відбувалося за рахунок громади. Віруючі здійснювали добровільні пожертви на потреби храму, плату за виконання релігійних треб та натуральні піднесення. Така система матеріального забезпечення зберігалася в Україні протягом другої половини ХХ століття, хоча вона й зазнавала певних трансформацій, викликаних радянською дійсністю. Положення про управління Руською Православною Церквою 1944 року визначало, що церковні гроші складалися з добровільних пожертв віруючих, до яких належали пожертви на потреби храму загалом, тарілочний збір за богослужіннями, пожертви за просфори, свічки тощо. Усі суми обраховувалися через ведення прибутково-видаткових книг. Готівкові кошти вносилися для зберігання на банківський рахунок, відкритий на ім'я парафії, та отримувалися за чеками за підписом настоятеля та казначея парафії. Виконавчий орган парафії на чолі зі священником був головним розпорядником фінансів. Священник був відповідальним за сплату усіх фінансових зборів: орендної плати, страхових платежів, єпархіальних внесків, участі в державних кампаніях тощо (Козлов, 2009, с. 275–277). Відповідно до Постанови ВЦВК та РНК 1929 року, яка діяла зі змінами протягом другої половини ХХ століття, релігійним громадам дозволялося збирати добровільні пожертви, зокрема для найму служителів культу та утримання виконавчих органів громади (Куроедов, Панкратов, 1971, с. 21–22). Зібрання пожертв дозволялося здійснювати виключно у приміщенні храму.

Упродовж другої половини ХХ століття помітна значна різниця між сільськими та міськими парафіями за кількістю віруючих, які відвідували богослужіння. Міські парафії, хоча їх і була меншість, зважаючи на кількість міського населення, вигідно вирізнялися за цим показником. Наприклад, у 1947 році у міських храмах Сталінської області за буденними богослужіннями було від 30 до 100 осіб, за недільними богослужіннями – від 60 до 700 осіб, а у дні великих свят – від 300 до 2000 осіб. У великих містах кількість учасників богослужінь була значно більшою. У київських храмах богослужіння великих свят відвідувало від 3 000 до 10 000 віруючих, а у львівських – 15–20 тис. Окремо варто відзначити кафедральні собори, особливо архієрейські богослужіння, які супроводжувалися значною кількістю тих, хто молився. Наприклад, у м. Луганськ такі богослужіння збирали мінімум 300–500 учасників. Кардинально відрізнялася ситуація в західних областях де зв'язок населення з церквою був доволі високим, що впливало як на авторитет духовенства у громадах, так і на відвідування богослужінь (ЦДА-ВОУ, ф. 4648, оп. 3, спр. 36, арк. 16, 170).

Кількість парафіян, які брали участь у богослужіннях, прямо впливала на матеріальне становище релігійної громади, що, у свою чергу, визначало матеріальне забезпечення священнослужителів. Храми більших за площею та кількістю жителів міст, відповідно, мали більші

суми фінансових надходжень. У цьому плані вигідно вирізнялися храми обласних центрів та великих міст. У 1945 році прибутки кліру храмів м. Суми були такими: Спасо-Преображенський собор – 30 155 крб., Іллінська церква – 29 595 крб., Троїцька – 8 045 крб., Петро-Павлівська – 7 974 крб., Пантелеймонівська – 6 649 крб., Воскресенська – 3 200 крб. У перших двох храмах регулярно здійснював богослужіння правлячий архієрей. Вони мали більші не лише надходження, але й витрати. У Спасо-Преображенському соборі несли послух 6 членів кліру, Іллінській церкві – 5. У районних центрах прибуток був меншим. Так, у храмах міста Конотоп він становив від 4 820 крб. до 10 800 крб., Охтирки – від 5 133 крб. до 6 475 крб., Білопілля – від 5 800 крб. до 12 000 крб., Лебедин – від 7 200 крб. до 13 200 крб. Виняток становила Хрестовоздвиженська церква м. Охтирки з кількістю кліру в 5 осіб, як у кафедральному храмі м. Суми, з прибутком у 38 724 крб. (ДАСО, ф. Р-2196, оп. 2, спр. 29, арк. 25 зв. 26). За вересень – жовтень 1947 р. релігійні громади м. Миколаїв отримали такі прибутки: Семенівська – 28 800 крб., Касперівська – 21 700 крб., Миколаївська – 7 800 крб. (ЦДАВОУ, ф. 4648, оп. 3, спр. 36, арк. 187).

Релігійні громади з більшою сумою прибутку мали по декілька священників, відповідно, і показник матеріального забезпечення кліру в них був вищим. Проте в містах проживала та несла пастирський послух абсолютна меншість священників. Станом на 1 січня 1954 р. з 212 священників Сумської області у міських парафіях служили лише 44 (ДАСО, ф. Р-2196, оп. 4, спр. 14, арк. 201). Загалом по УРСР на 1 січня 1951 р. на реєстрації перебували 5 857 священників, з яких у містах послух несли 672 священники. Найбільша кількість міського парафіяльного духовенства була у Сталінській області – 78, Київській – 73 та Сумській – 51. Найменша кількість таких священників перебувала у Миколаївській області – 10, Житомирській та Кам'янець-Подільській – по 13 осіб. Більшість, а саме 535 осіб, були віком понад 55 років (ЦДАВОУ, ф. 4648, оп. 3, спр. 97, арк. 55).

Порівняно стабільні фінансові прибутки давали можливість належного матеріального утримання священників. У містах, зокрема у великих, не фіксується проблема нестачі духовенства. Тут також не існує практики масово переміщення священників між парафіями, адже вона перш за все зумовлена неможливістю громади утримати настоятеля. Також помітна тенденція, коли більш спроможних священників, які мали належну богословську освіту та авторитет у віруючих, правлячі архієреї призначали на міські парафії. Єпископ Євстратій (Подольський), який очолював Сумську єпархію у 1950-х роках, дбав про те, щоб на пастирське служіння в міста направлялися насамперед найдосвідченіші священники з високим рівнем освіти, перш за все – семінарською. Неодноразово на вільні міські парафії претендували сільські священники без належної освіти, проте вони отримували відмову від архієрея (ДАСО, ф. Р-2196, оп. 4, спр. 14, арк. 23–24, 169).

Маючи стабільні фінансові надходження, частина міського духовенства протягом другої половини 1940-х років змогла накопичити певну суму заощаджень, які спрямувала на купівлю житла та автотранспорту. Насамперед це стосувалося священників промислових регіонів. З 13 придбаних священниками будинків на Луганщині за період 1951–1953 років, 11 придбали священники, які служили у містах або містечках. Ще один священник, маючи будинок, придбав за цей період автомобіль. Вартість придбаного житла була різною, коливаючись у межах 25–80 тис. крб. На території північно-східних єпархій простежується та ж тенденція, хоч і у вузких межах. Так, на Полтавщині було зафіксовано лише 3 випадки купівлі житла вартістю 15–40 тис. крб. Усі вони були здійснені священниками міст та містечок. Ситуація дещо відрізнялася на території західних єпархій Українського екзархату, де рівень релігійності був значно вищим і різниця в прибутках міського та сільського населення не була такою різною. З 5 священників Тернопільської області, які на початку 1950-х років придбали або побудували житло, лише 2 були міськими. Сума щорічного прибутку, заявлена обласним уповноваженим у справах РПЦ, в одного складала 6 тис. крб., у іншого – 9 тис. крб. Усього на території області служили 394 священники та диякони. Те, що житло придбавали лише окремі священники, не свідчить про його відсутність у інших. Відповідно до звітів обласних уповноважених, частина духовенства мала у власності житло, але терміни його набуття не встановлені. Значну частку з них становило саме міське духовенство (ЦДАВОУ, ф. 4648, оп. 3, спр. 96, арк. 15–17; 59–61; 71–74).

У кінці 1950-х років відбулося підвищення рівня життя населення, що викликало збільшення церковних прибутків, особливо у містах. Ця тенденція позначилась і на підвищенні матеріального забезпечення духовенства. Насамперед прибутки зросли у Тернопільській, Закарпатській, Житомирській, Кіровоградській та Полтавській областях. Водночас у частині областей відзначається зменшення церковних прибутків, зокрема у Кримській, Чернігівській, Херсонській, Черкаській та Хмельницькій (ЩДАГОУ, ф. 1, оп. 24, спр. 5116, арк. 22).

Із середини 1950-х років запроваджуються зміни традиційного матеріального утримання парафіяльного духовенства: практикується виплата фіксованої заробітної платні. Офіційно це обґрунтовувалося необхідністю врегулювання оподаткування служителів культу, проте насправді влада очікувала, що священники, не одержуючи за виконання релігійних треб винагороди, здійснюватимуть їх значно менше (Шліхта, 2011, с. 54–55).

Архієрейський Собор РПЦ 1961 року під тиском влади вніс зміни до системи парафіяльного управління, усунувши настоятелів від управління парафіями. Ці зміни радянським режимом розглядалися як спосіб обмеження прав духовенства та форма тотального контролю за фінансами. У жовтні 1962 року духовенство перевели на тверді оклади. Задля жорсткого контролю за кількістю виконуваних треб та обрядів запроваджувалися квитанційні книги (Даниленко, 2015, с. 358).

Внаслідок реалізації жорсткої хрущовської антирелігійної політики в Україні значно зменшилася кількість релігійних громад та діючих храмів. Лише за 1963 рік кількість парафій зменшилася на 10%, сягнувши 4 801, у яких несли послух 3 392 священники. У містах розташовувалося 439 релігійних громад, у яких служили 546 священників. Таким чином, за десятиліття кількість міського духовенства скоротилась на 126 осіб, або близько 20%. У містах також служили 117 дияконів та 257 псаломщиків. Лише 125 священників та дияконів були віком до 40 років, 207 мали духовну освіту на рівні семінарії або академії. Найбільша кількість міського духовенства діяла у таких областях, як Донецька – 83, Луганська – 44, Київська – 37, Одеська та Львівська – по 35, а найменша – у Запорізькій – 5, Херсонській та Хмельницькій – по 9, Кіровоградській – 10. За 1963 рік 43 священники та диякони були почислені за штат і лише 10 осіб висвячені. Більшість духовенства богослужіння здійснювала у недільні та святкові дні: у 51 міському храмі церковні служби відбувалися щоденно, 111 – два-три рази на тиждень, 230 – у неділю та на свята, 17 – кілька разів на рік, 20 – не здійснювалися взагалі (ЩДАВОУ, ф. 4648, оп. 3, спр. 285, арк. 32–34).

Загальний прибуток міських храмів за 1963 рік склав 7,4 млн крб. з 18,9 млн крб. по Українському екзархату загалом. Найбільший прибуток склали продаж свічок – 4,2 млн крб., виконання релігійних треб – 1,9 млн крб., тарілочний збір – 0,9 млн крб. На утримання служителів релігійного культу міськими парафіями було витрачено 1,8 млн крб. Аналізуючи витрати на утримання священників по областях, простежуємо певну диспропорцію, яка не залежала від кількості духовенства. Найбільші суми виділялися у східних та південних областях: Донецька – 167 200 крб., Луганська – 117 937 крб., Харківська – 122 522 крб. Значно менші суми виділялися міськими парафіями західних областей: Львівська – 45 053 крб., Івано-Франківська – 8 345 крб., Чернівецька – 5 436 крб. Варто наголосити на тому, що такі витрати не співвідносяться з кількістю міського духовенства. Наприклад, на оплату 9 міських священників на Херсонщині було витрачено 28 629 крб., а на Хмельниччині – 6 374 крб., на утримання 14 священників Закарпатської області – 5 813 крб., а на 15 священників Кримської – 43 930 крб., для 19 священників Дніпропетровщини – 61 030 крб., а для 24 Тернопільщини – 6 327 крб. (ЩДАВОУ, ф. 4648, оп. 3, спр. 285, арк. 35–37).

Не простежується значної різниці між оплатою праці міським священникам у районних та обласних центрах. Перш за все різниця залежала від прибутку парафії, а не статусу міста. Виняток становило духовенство кафедральних соборів, де прибутки були значно вищими. Наприклад, у 1967 році громада Миколаївського собору м. Кременець Тернопільської області витратила на утримання священника 3 050 крб. Громада м. Коломия Івано-Франківської області за 1966 рік – 3 960 крб., а м. Глуmach – лише 1 300 крб., що в обох випадках складало понад 30% від загальної суми витрат за рік. Парафії м. Івано-Франківська виплатили своїм священникам

1 680 та 1 300 крб., водночас у соборі було виплачено 5 100 крб. Необхідно наголосити на тому, що кількість духовенства у кафедральних соборах була більшою, ніж у звичайних парафіях, що впливало на загальну суму витрат на їх утримання (ДАТО, ф. Р-3241, оп. 1, спр. 14, арк. 17 зв.; ДАІФО, ф. Р-388, оп. 2, спр. 103, арк. 72–88).

Протягом усього досліджуваного періоду відзначається тенденція до збільшення прибутків церкви, значну частину яких складали фінансові надходження міських храмів, що позитивно впливало на матеріальне становище міського парафіяльного духовенства. Протягом 1969 року фінансові прибутки 9 міських храмів Чернігівської області склали 317 648 крб., що становило 44% загальних церковних прибутків на терені регіону. Порівняно з попереднім роком, надходження міських парафій зросли на 26 598 крб., зокрема у містах Чернігів та Ніжин – на 20 тис. крб. На території лівобережних єпархій поступово формується тенденція до того, що обласні центри мали набагато більші фінансові надходження порівняно з іншими містами. Так, у 1969 році прибуток чернігівських парафій склав понад 132 тис. крб., що становило понад третину загальної суми надходжень до міських храмів області (ДАЧО, ф. Р-5036, оп. 5, спр. 569, арк. 61).

У кінці 1970-х років з посиленням урбанізаційних процесів все помітнішою стала тенденція до переміщення центру релігійного життя республіки із села до міста. Протягом першої половини 1980-х років вона лише посилилася та стала більш помітною насамперед у центральних, південних та східних областях. В міських парафіях здійснювалася значна частка релігійних треб, що позитивно впливало на матеріальне становище священників (ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 25, спр. 2980, арк. 45). Із 1970-х років відбулася певна лібералізація державно-церковних відносин, а також зближення РПЦ з державою. Вищі церковні ієрархи нагороджувалися державними нагородами, а в очах суспільства окремі представники духовенства, перш за все ієрархи, виглядали як сановиті державні чиновники. Ходили чутки про вплив духовенства на прийняття важливих суспільно-політичних рішень та надзвичайно високий освітній рівень пересічних священників (Даниленко, 2022, с. 784–785).

Попри спроби встановити жорсткий контроль за церковними фінансами, повністю реалізувати ці задуми не вдалося. Низка священників здійснювала виконання обрядів без їх реєстрації, продовжувала втручатися у фінансові справи парафій, вела нелегальні каси тощо (ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 25, спр. 2403, арк. 34). Протягом 1980-х років продовжували зростати і офіційні прибутки релігійних громад, що сприяло збільшенню рівня оплати священникам. Наприклад, лише в Івано-Франківській області у 1988 році прибутки парафій Українського екзархату зросли на 328,6 тис. крб. З них на 57,7 тис. крб. збільшилися пожертви за виконання релігійних треб та на 181,7 тис. крб. – добровільні пожертви (ДАІФО, ф. Р-388, оп. 2, спр. 214, арк. 2–5).

В умовах фінансового покращення та збільшення матеріальних прибутків серед священників заможних парафій поступово сформувалася частина заможного духовенства, яка прагнула збагачення та купівлі вартісних речей. Наприклад, у Миколаївській області на початку 1980-х років із 40 священників 12 мали власні автомобілі, більшість змогла збудувати добротні будинки (ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 25, спр. 2403, арк. 34). Як наслідок, до кінця 1980-х років сформувалася колосальна різниця між міським та сільським православним священником. Вона полягала не лише у матеріальному забезпеченні та економічному рівні, але й у соціальному становищі.

Висновки. Отже, попри різні трансформації, викликані радянською політикою щодо релігії, система фінансового забезпечення церковних громад зберігала свою стійкість. Основним джерелом утримання залишалися добровільні пожертви вірян. Помітна значна регіональна різниця у матеріальному забезпеченні. Великі міста та обласні центри мали значно більші прибутки, що сприяло кращому матеріальному становищу духовенства. Стабільні прибутки парафій у містах сприяли відносно високому рівню матеріального забезпечення духовенства, що давало змогу частині священників накопичувати кошти на придбання житла, транспорту тощо. Водночас у менш заможних регіонах ситуація була кардинально іншою, і значна частина кліру стикалася з фінансовими труднощами. Жорстка антирелігійна політика 1960-х років привела до значного скорочення релігійних громад та посилення контролю над їхньою діяльністю. Впро-

вадження твердої оплати праці ще більше обмежило можливості фінансового маневрування та поставило священників у залежність від державних регуляторних механізмів. Незважаючи на це, державі не вдалося повною мірою взяти під свій контроль фінанси парафій. Міські священники отримували доволі стабільну винагороду за своє служіння, що сприяло формуванню значної різниці між міським та сільським духовенством.

Джерела та література

- Войналович, В.** (2005). *Партійно-державна політика щодо релігії та релігійних інституцій в Україні 1940–1960-х років: політологічний дискурс*. Київ: Світогляд. 741 с.
- ДАІФО, Державний архів Івано-Франківської області.
- Даниленко, В.** (ред.) (2015). *Соціальні трансформації в Україні: пізній сталінізм і хрущовська доба: колективна монографія*. Київ: Інститут історії України НАН України. 698 с.
- Даниленко, В.** (ред.) (2022). *Українське суспільство в 1960–1980-х рр. Історичні нариси*. Київ: Інститут історії України НАН України. 959 с.
- ДАСО, Державний архів Сумської області.
- ДАТО, Державний архів Тернопільської області.
- ДАЧО, Державний архів Чернігівської області.
- Козлов, В.** (ред.) (2009). *Русская Православная Церковь в годы Великой Отечественной войны 1941–1945 гг. Сборник документов*. Москва: Издательство Крутицкого подворья, 2009. 765 с.
- Куроедов, В., Панкратов, А.** (ред.) (1971). *Законодательство о религиозных культах (сборник материалов и документов)*. Москва: Юридическая литература. 210 с.
- Олицький, В.** (2024). Оподаткування православного духовенства України в середині 1940-х – 1980-х роках. *КОНСЕНСУС*. № 1. С. 60–74.
- Пашченко, В.** (2005). *Православна церква в тоталітарній державі. Україна 1940 – початок 1990-х років*. Полтава: АСМІ. 630 с.
- ЦДАВОУ, Центральний державний архів вищих органів влади та управління України.
- ЦДАГОУ, Центральний державний архів громадських об'єднань та українці.
- Шкаровский, М.** (1999). *Русская Православная Церковь при Сталине и Хрущеве (Государственно-церковные отношения в СССР в 1939–1964 годах)*. Москва. 399 с.
- Шліхта, Н.** (2011). *Церква тих, хто вижив. Радянська Україна, середина 1940-х – початок 1970-х рр.* Харків: Акта. 468 с.

References

- DACHO**, Derzhavnyi arkhiv Chernihivskoi oblasti [State archive of Chernihiv region].
- DAIFO**, Derzhavnyi arkhiv Ivano-Frankivskoi oblasti [State archive of Ivano-Frankivsk region].
- Danylenko, V.** (red.) (2015). *Sotsialni transformatsii v Ukraini: piznii stalinizm i khrushchovska doba: Kolektyvna monohrafiia [Social Transformations in Ukraine: Late Stalinism and the Khrushchev Era: Collective Monograph]*. K.: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. 698 s. [in Ukrainian]
- Danylenko, V.** (red.) (2022). *Ukrainske suspilstvo v 1960–1980-kh rr. Istorychni narysy [Ukrainian Society in the 1960s–1980s. Historical Essays]*. K.: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. 959 s. [in Ukrainian]
- DASO**, Derzhavnyi arkhiv Sumskoi oblasti [State archive of Sumy region].
- DATO**, Derzhavnyi arkhiv Ternopilskoi oblasti [State archive of Ternopil region].
- Kozlov, V.** (ed.) (2009). *The Russian Orthodox Church during the Great Patriotic War of 1941–1945. Collection of documents*. M.: Izdatelstvo Krutitskogo podvorya, 2009. 765 s. [in Russian]
- Kuroedov, V. & Pankratov, A.** (red.) (1971). *Zakonodatelstvo o religioznikh kultakh (sbornik materialov i dokumentov) [Legislation on religious cults (collection of materials and documents)]*. M.: Yuridicheskaya literatura. 210 s. [in Russian]
- Olitskyi, V.** (2024). Opodatkuvannia pravoslavnoho dukhovenstva Ukrainy v seredyni 1940-kh – 1980-kh rokakh [Taxation of the Orthodox clergy of Ukraine in the mid-1940s – 1980s]. *KONSENSUS*. № 1. S. 60–74. [in Ukrainian]
- Pashchenko, V.** (2005). *Pravoslavna tserkva v totalitarnii derzhavi. Ukraina 1940 – pochatok 1990-kh rokiv [The Orthodox Church in a Totalitarian State. Ukraine 1940 – early 1990s]*. Poltava: ASMI. 630 s. [in Ukrainian]
- Shkarovskii, M.** (1999). *Russkaya Pravoslavnaya Tserkov pri Staline i Khrushcheve (Gosudarstvenno-tserkovnie otnosheniya v SSSR v 1939–1964 godakh) [The Russian Orthodox Church under Stalin and Khrushchev (State-Church Relations in the USSR in 1939–1964)]*. M. 399 s. [in Russian]

- Shlikhta, N.** (2011). *Tserkva tykh, khto vyzhyv. Radianska Ukraina, seredyna 1940-kh – pochatok 1970-kh rr.* [The Church of the Survivors. Soviet Ukraine, mid-1940s – early 1970s.]. Kharkiv: Akta. 468 s. [in Ukrainian]
- TsDAHOU**, Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan ta ukrainiky [The Central State Archive of Public Associations and Ukrainians].
- TsDAVOU**, Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy [The Central State Archive of Higher Authorities and Administration of Ukraine].
- Voinalovych, V.** (2005). *Partiino-derzhavna polityka shchodo religii ta relihiinykh instytutsii v Ukraini 1940–1960-kh rokiv: politolohichniy dyskurs* [Party-state policy towards religion and religious institutions in Ukraine in the 1940s–1960s: political science discourse]. K.: Svitohliad. 741 s. [in Ukrainian]